

Є. Ф. ПОКРОВСЬКА, Г. Т. КОВПАНЕНКО

МОГИЛЬНИК БІЛЯ с. КАЛАНТАЄВО

Під час розкопок городища черноліської культури у с. Калантаєво, Ново-Георгієвського р-ну, Черкаської області, в 1956 р.¹ був відкритий невеликий сарматський могильник, повністю досліджений в 1957 р. Крім сарматських поховань, тут було знайдено одне поховання скіфського часу.

Під могильник була використана вся площа головного укріплення Калантаєвського городища в межах його валу та рову, розміром 40—50 м в поперечнику. Одне поховання було відкрито на схилі рову, за валом, в південно-східній частині городища (рис. 1).

Могили на поверхні ґрунту нічим не відзначались. Поховання були впушені в чорнозем на глибину 0,8—1,3 м. Завдяки тому, що шар чорнозему на городищі мав велику потужність — понад 1 м, обриси могильних ям в більшості випадків не простежувалися. Три могильні ями (№ 16а, 31, 42) містили залишки зруйнованих поховань.

Поховання на площі могильника розміщені без всякої системи. Тільки біля східного краю городища, вздовж його валу, декілька могил знаходилися по одній лінії в напрямку з півночі на південь. Всього на площі городища було відкрито 42 поховання, з яких чотири збереглися повністю, всі ж інші були частково або повністю зруйновані при пограбуванні могильника ще в давні часи.

Подаємо опис поховань, які цілком або частково збереглися, а саме: № 1, 5, 7, 8, 11, 12, 14, 17, 18, 20, 30, 31, 32, 34. Решта поховань мала вигляд скупчення розрізаних кісток одного, інколи двох і навіть трьох кістяків. В одному з таких скупчень, наприклад, були знайдені залишки трьох черепів, серед яких один дитячий, в другому — три тазових і три плечових кістки і т. ін. Інколи скупчення складалися з нагромадження кісток верхньої або тільки нижньої частин кістяка.

Поховання 1 (жіноче)² виявлене біля східного краю могильника на глибині 1,3 м. Збереглися *in situ* тазові кістки та кістки ніг без ступні правої ноги (рис. 2, 3). Кістки верхньої частини кістяка були зрушені з місця, череп не зберігся. Кістяк лежав на спині в витягнутому положенні, орієнтований головою на північний схід. Біля ніг знаходилася червонолакова чашка і металеве дзеркало. Серед розкиданих кісток тулуба знайдено дрібні плоскі намистини чорного кольору, в тому числі одна невелика, сердолікова, видовженої форми (рис. 8, 8).

¹ Е. Ф. Покровская, Г. Т. Ковпаненко, Раскопки около сс. Калантаево и Стецовки на Тясминне в 1956 г., КСИА, вып. 8. Розкопки провадилися Калантаєвським загоном Кременчуцької первісноскіфської експедиції 1956—1957 рр. в складі Є. Ф. Покровської, Г. Т. Ковпаненко та О. Д. Ганіної.

² Визначення статі поховання проведено авторами розкопок на підставі антропологічного матеріалу та інвентаря.

Червонолакова гончарна чашка на кільцевій підставці мала напівсферичну форму з трохи загнутим всередину краєм. Лак коричневого відтінку вкриває всю внутрішню поверхню чашки, а також верхню частину зовнішньої, стікаючи на стінки посудини коричневими плямами (рис. 6, 5).

Дзеркало має вигляд тонкої круглї пластинки (діаметр 7,4 см) з трохи опуклою зовнішньою поверхнею, зробленою з сірого сплаву.

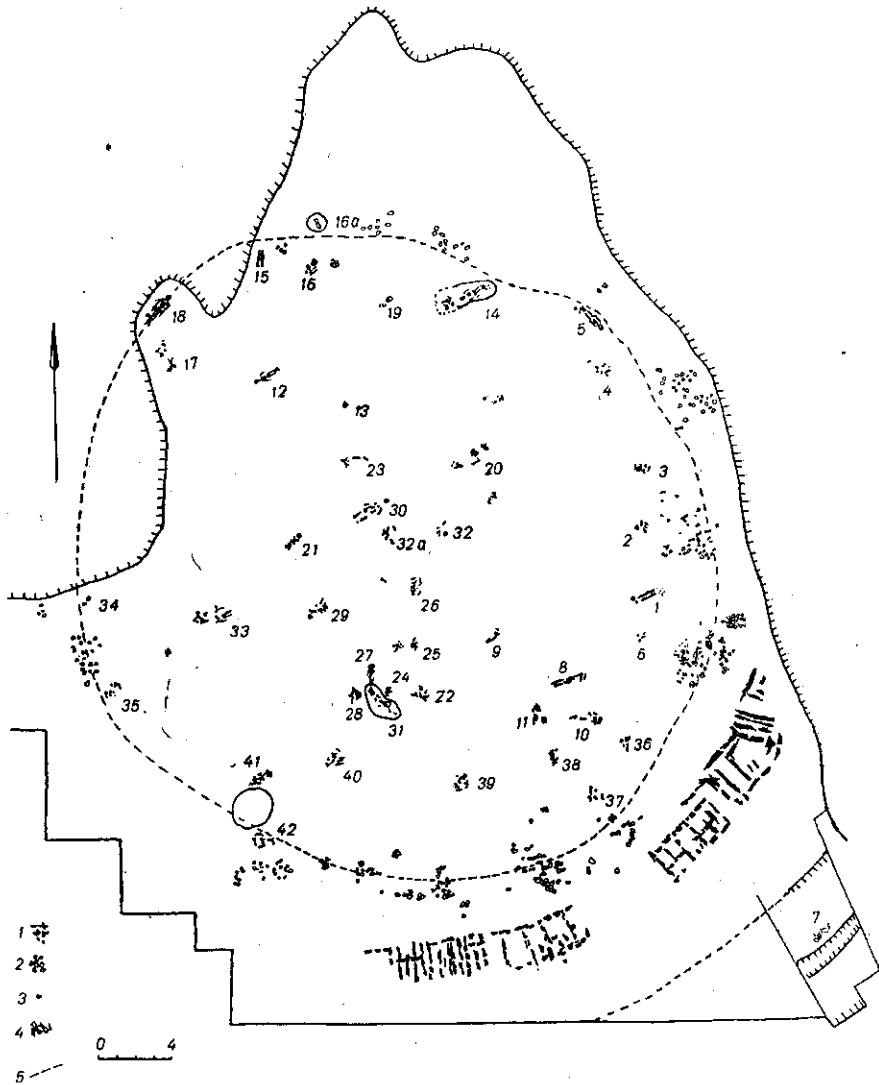

Рис. 1. План могильника:

1 — залишки дерев'яного укріплення валу; 2 — скупчення камення; 3 — посудини; 4 — людські кістки; 5 — межа валу.

З одного боку біля краю знаходиться невелика, в вигляді дуги, вищерблина, яка, мабуть, служила для кріплення ручки (рис. 7, 9). Зовнішня поверхня дзеркала добре відполірована і зберегла свій колір та блиск. По краях поверхня вкрита корозією, яка утворює начебто рамку. Цей факт, а також необроблений край дзеркала дозволяють припустити, що воно було вставлене в футляр або рамку.

Поховання 5 (жіноче) відкрите на глибині 1,3 м біля північно-східного краю могильника, у підніжжя валу городища. Могильна

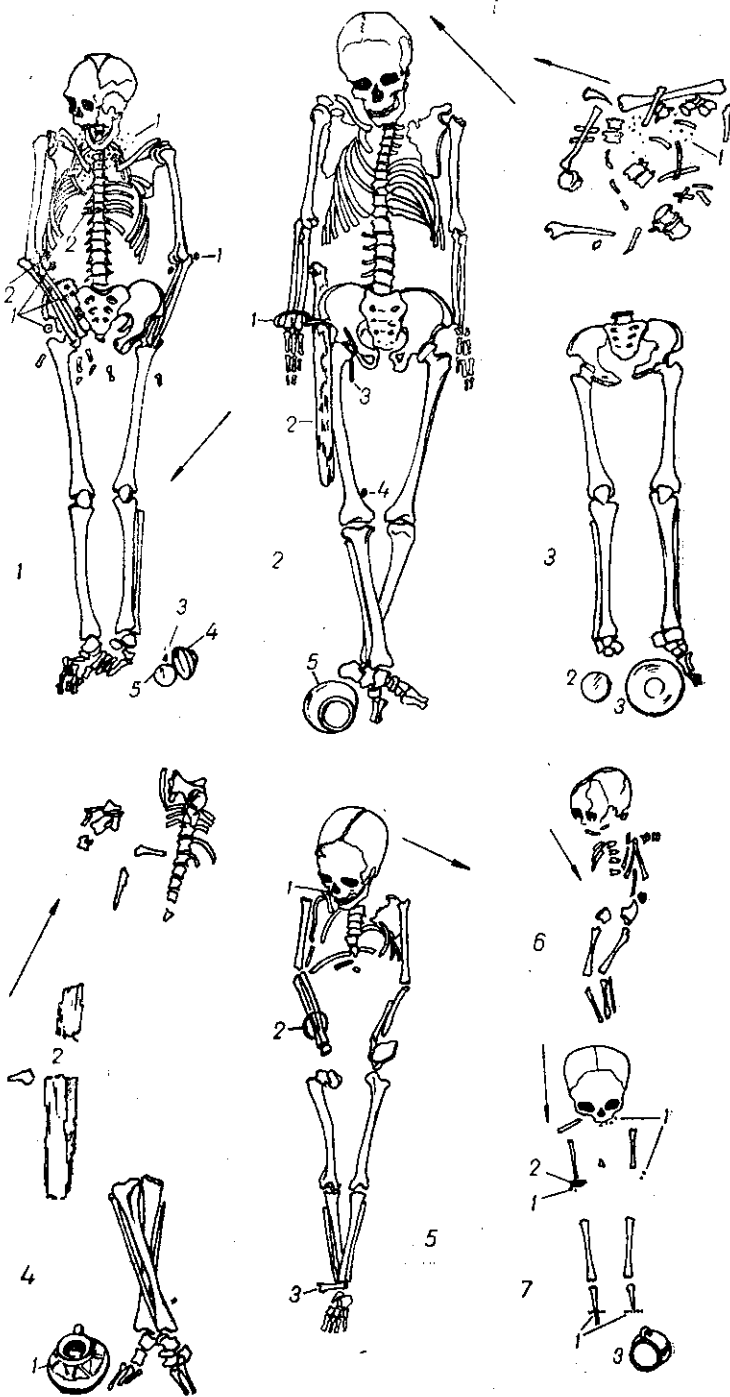

Рис. 2. Плани поховань:

1. Поховання 5: 1 — скарабей та намистини; 2 — фібула; 3 — залізні уламки; 4 — червонолахова чашечка; 5 — дзеркальце.
2. Поховання 18: 1 — браслет бронзовий; 2 — меч залізний; 3 — уламки ножа; 4 — намистина; 5 — посудина.
3. Поховання 1: 1 — намистини; 2 — дзеркало; 3 — чашка червонолахова.
4. Поховання 17: 1 — посудина; 2 — уламки меча.
5. Поховання 12: 1 — намистина; 2 — бронзовий браслет; 3 — кістка барана.
6. Поховання 7.
7. Поховання 27: 1 — намистини; 2 — бронзовий браслет; 3 — червоноглиняний глечик.

яма простежувалась частково, її північно-східний край прорізав внутрішній схил валу.

Кістяк жінки лежав на спині у витягнутому положенні, орієнтований головою на південь—південь—схід (рис. 2, 1; 3). Руки, трохи зігнуті в ліктях, лежали кистями на тазових кістках. Біля черепа знайдена

Рис. 3. Поховання 5.

сережка у вигляді невеликого кільця з тонкого бронзового дроту (рис. 7, 12), біля шийних хребців лежали невеликі плоскі чорні намистини, аналогічні знайденим при похованні 1 (рис. 8, 11).

В області грудей, на хребцях, лежала бронзова фібула з під'язним прийомником, зроблена з одного куска круглого в перерізі дротика (рис. 7, 4), нижче поперека, з правого боку, знайдена залізна деформована іржею пряжка. Біля ліктьових кісток верхніх кінцівок знайдено сім скарабеїв, зроблених із сірувато-блакитної пасти, із знаками на зворотному боці (чотири біля правої та три біля лівої руки), п'ять великих круглих намистин з рожевуватого та безколірного сердоліку. Шоста сердолікова намистина була знайдена в чорноземі осторонь від поховання (рис. 8, 4). На ліктьових кістках правої руки лежало просвердлине ікло (рис. 8, 2), біля нього, між кістками — рубчаста округло-циліндрична бусина із скловидної пасти (рис. 8, 4a). Біля ікла, поряд з скелетом лежала велика глиняна бусина (рис. 8, 5).

Під гомілковою кісткою правої ноги зібрана низка дрібного блакитного бісеру (рис. 8, 10б).

Біля ступні лівої ноги лежала боком невелика червонолакова чашечка (рис. 6, 2), біля неї — металеве дзеркальце і невеличкий шматок залізної пластинки. Чашечка тонкостінна, з фігурним профілем, на високій порожнистій підставці. Внутрішня поверхня чашечки та опукла зовнішня (біля краю) вкриті червоно-оранжовим лаком. Дзеркальце аналогічне по формі знайденому в похованні № 1 (рис. 7, 8), але менших розмірів (діаметр 5 см). Зроблене воно також із сірого сплаву, поверхня значно пошкоджена корозією. На зворотному боці помітні залишки шкіри (?), мабуть, від футляра.

Поховання 7 (дитяче) впущене в стінку зовнішнього рову в південно-східній частині городища, на глибину 2,8 м від сучасної поверхні поля. Кістяк дитини (трьох-чотирьох років) лежав на правому боці з трохи зігнутими в колінах ногами, головою на південний захід. Біля ліктя знайдена велика намистина бочкоподібної форми, зроблена з темно-синьої скловидної пасти з подвійним білим пояском (рис. 7, 5).

Поховання 8 відкрито в східній частині могильника. Від кістяка залишились незрушеними кістки ніг без лівого стегна, кілька ребер та хребців. По положенню кісток ніг можна визначити, що кістяк лежав на спині з витягненими кінцівками, орієнтований головою на північний захід. Біля кісток ніг знайдено дрібний пастовий бісер (рис. 8, 10б), а біля залишків кісток грудної клітки — довгасту бусину із рожевуватої пасти (рис. 8, 7).

Недалеко від цього поховання в чорноземі знайдено уламок краю бронзового дзеркала, пастовий скарабей, аналогічний вищеописаним із поховання № 5 (рис. 8, 3), і невелика пастова намистина.

Поховання 9 цілком зруйноване. Знаходиться в східній частині могильника, безпосередньо біля краю траншеї воєнного часу, яка пересікає площу миса з північного сходу на південний захід. Збереглися лише кістки верхньої частини кістяка, які лежали без всякого порядку: нижня щелепа, ключиця, фаланги пальців рук та дві лопатки. Серед кісток знайдено десять намистин: дві чорні (геширові), які мають вигляд видовжених привісок з розширенням на кінці у вигляді ромба, шість невеликих рожевих сердолікових, дві прозорі привіски із аметиста, з яких одна має вигляд фігурки жаби (рис. 8, 9).

Поховання 11 знаходиться також в східній частині могильника. Збереглися *in situ* тільки частина кісток ніг похованого: стегно, дві малі гомілкові та суглоби ступні. По залишках кісток можна визначити, що похований лежав у витягненому положенні на спині, головою на північний схід. Під час розчистки були знайдені дві невеликі круглі сердолікові бусини (рис. 8, 1) та шматок рум'ян.

Поховання 12 відкрито незруйнованим в північній частині городища. Налезало воно підлітку. Кістяк, орієнтований головою на південний захід, лежав на спині з витягненими кінцівками. Ноги в нижній частині схрещені. На кістках правої руки надіто бронзовий браслет з круглого дроту, кінці якого заходять один за одний. Кінці сплющені і прикрашені схематичним зображенням зміїної голівки (рис. 7, 1). Біля шийних хребців знайдена бусина бочковидної форми з синьої скловидної маси, з білим узорчатим пояском, аналогічна бусині дитячого поховання № 7 (рис. 7, 7). Впоперек гомілкових кісток лежала частина ребра барана і декілька вуглинок.

Поховання 14 (скіфське). Відкрите в північно-східній частині могильника. Могильна яма цього поховання (розміром 2,4×0,8 м) частково проходила через внутрішній схил валу городища. Дно її виявлено на глибині 2,8 м від сучасної поверхні валу. Яма впущена в материк на 0,75 м і прорізала своїм західним краєм дві ями древнього походження, не доходячи до їх дна. В сірій засипці цих древніх

ям контур західної частини могильної ями був невиразним. Похований лежав на спині, з витягненими вздовж тіла руками, головою на захід. Ноги, які спочатку були підняті колінами вгору, впали вліво. На тазових кістках з лівого боку лежали залишки дерев'яного сагайдака разом з 77 бронзовими наконечниками стріл. У багатьох з них були сліди древок. (рис. 4, 1).

Біля ступні правої ноги знайдено уламок залізної пластинки (рис. 4, 4). За головою похованого,

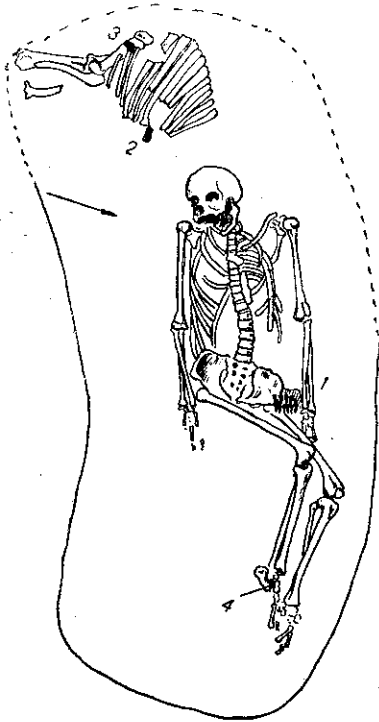

Рис. 4. План скіфського поховання 14:
1—залишки сагайдака з наконечниками стріл;
2—залишки залізного пожа, 3, 4—залізні уламки.

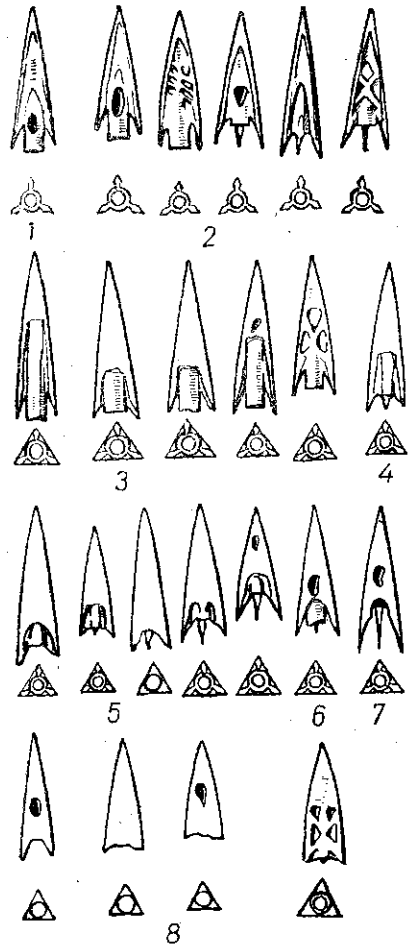

Рис. 5. Наконечники стріл з поховання 14: 1—8—типи наконечників.

під західною стінкою могильної ями, лежали залишки напутньої їжі—кістки передньої частини тулуба молодого бика (?) і поблизу—цілком зруйнований залізний ніж із слідами дерев'яної ручки (рис. 4, 3).

Сагайдачний набір стріл представлений різними по формі—пірамідальними, трилопатовими і тригранними—наконечниками. Перший тип (рис. 5, 1)—трилопатові (12 екземплярів). Ложок доходить майже до вістря головки. Втулка виділяється з половини ложка і виступає нижче головки на 3—4 см. Гострі кінці ребер доходять до рівня основи втулки, або трохи вище неї. Деякі з наконечників мають на одній із сторін отвір. Один з наконечників орнаментований.

Другий тип (рис. 5, 2)—трилопатові, близькі по формі до першого типу, але відмінні від них обрізною або трохи виступаючою втулкою. Своїми вістрями кінці ребер спускаються нижче основи втулки (11 екземплярів). Серед них зустрічаються і орнаментовані.

Третій тип (рис. 5, 3) — вузькі, тригранні. В верхній частині грані гладкі (12 екземплярів). З половини або з третини головки на поверхні граней нанесені контури втулки з вузькими ложками по боках, зрізані зверху впоперек. Кінці ребер трохи розходяться. Втулка виступає нижче головки на 2—3 мм. Один з наконечників орнаментований.

Четвертий тип (рис. 5, 4) аналогічний третьому типу, але з обрізною втулкою (7 екземплярів). Гострі кінці ребер і основа втулки на одному рівні або трохи нижче. Один з наконечників орнаментований.

П'ятий тип (рис. 5, 5) — тригранні наконечники з обрізною втулкою, яка часто заходить глибоко (23 екземпляри). Гострі кінці ребер звисають нижче основи втулки. Між кінцями ребер, які утворюють дугу, нанесений ложок, рівний зверху, в середині якого слабо виділяється псевдовтулка. У більшості наконечників цього типу один з кінців ребер значно довший, ніж останні.

Шостий тип (рис. 5, 6) — вузькі тригранні, з виступаючою нижче головки втулкою (3 екземпляри). Гострі кінці ребер утворюють правильну дугу над втулкою.

Сьомий тип (рис. 5, 7) — тригранні, з гладкими гранями. Завдяки глибокому вирізу дуги біля основи граней, яка збільшується ще півкруглим вирізом посередині, кінці ребер утворюють довгі, тонкі вістря (1 екземпляр).

Восьмий тип (рис. 5, 8) — тригранні, з гладкими гранями і з го-строкутною або дуговидною виїмкою в основі (8 екземплярів). Один орнаментований.

Всі перелічені вище типи наконечників стріл, з яких складається сагайдачний набір похованого, знаходять свої аналогії в скіфських пам'ятках IV—III ст. до н. е.¹

Поховання 17 виявлено в північно-західній частині могильника. Незрушеними збереглися лише частина грудної клітки кістяка і схрещені кістки кінцівок (рис. 2, 4). Кістяк був орієнтований головою на північ — північ — захід.

З правого боку біля кісток похованого знайдено залишки залізного меча, а біля ступнів ніг — глиняний глечик. Глечик ліпний, з сфероконічним корпусом, вузьким плоским дном і короткою, трохи розширеною вгору шийкою. Ручка у вигляді петлі з'єднує середню частину корпусу з шийкою. Поверхня гладка, коричневого кольору. Пояс тонкого різного орнаменту, який охоплює плечі посудини, складається з відрізків стрічок, утворених з чотирьох ліній (рис. 6, 11), розміщених під кутом один до одного.

Поховання 18 збереглося непорушеним. Воно знайдене безпосередньо біля північного краю мису, над кручею, на внутрішньому схилі валу, знищеного яром. Кістяк дорослого чоловіка, орієнтований на північний схід, лежав на спині з витягненими кінцівками. Гомілкові кістки ніг схрещені (рис. 2, 2).

При похованому знайдені на правій руці бронзовий браслет з незіжженими плоскими кінцями з зображенням голівки вухатого звіра (рис. 7, 3). З правого боку від пояса, вздовж стегна, лежав залізний меч з прямим перехрестям і з залишками, очевидно, кільцевого навершя (рис. 7, 15). На тазових кістках знайдено залізний ніж з залишками дерев'яної ручки (рис. 7, 13). Біля гомілкової кістки правої ноги лежала синя пастова глазчата бусина (рис. 7, 6). Біля ступнів ніг стояв горщик, поблизу нього декілька окремих вуглинок і дрібних уламків кальцинованих кісточок.

Горщик сіроглиняний, невисокий, біконічної форми, на кільцевій підставці, з короткими, округло-потовщеними краями вінець, трохи

¹ P. Rau, Die gräber der früher Eisenzeit in unterem Wolgagebiet, Pokrowsk, 1929, табл. X3F, табл. XI.

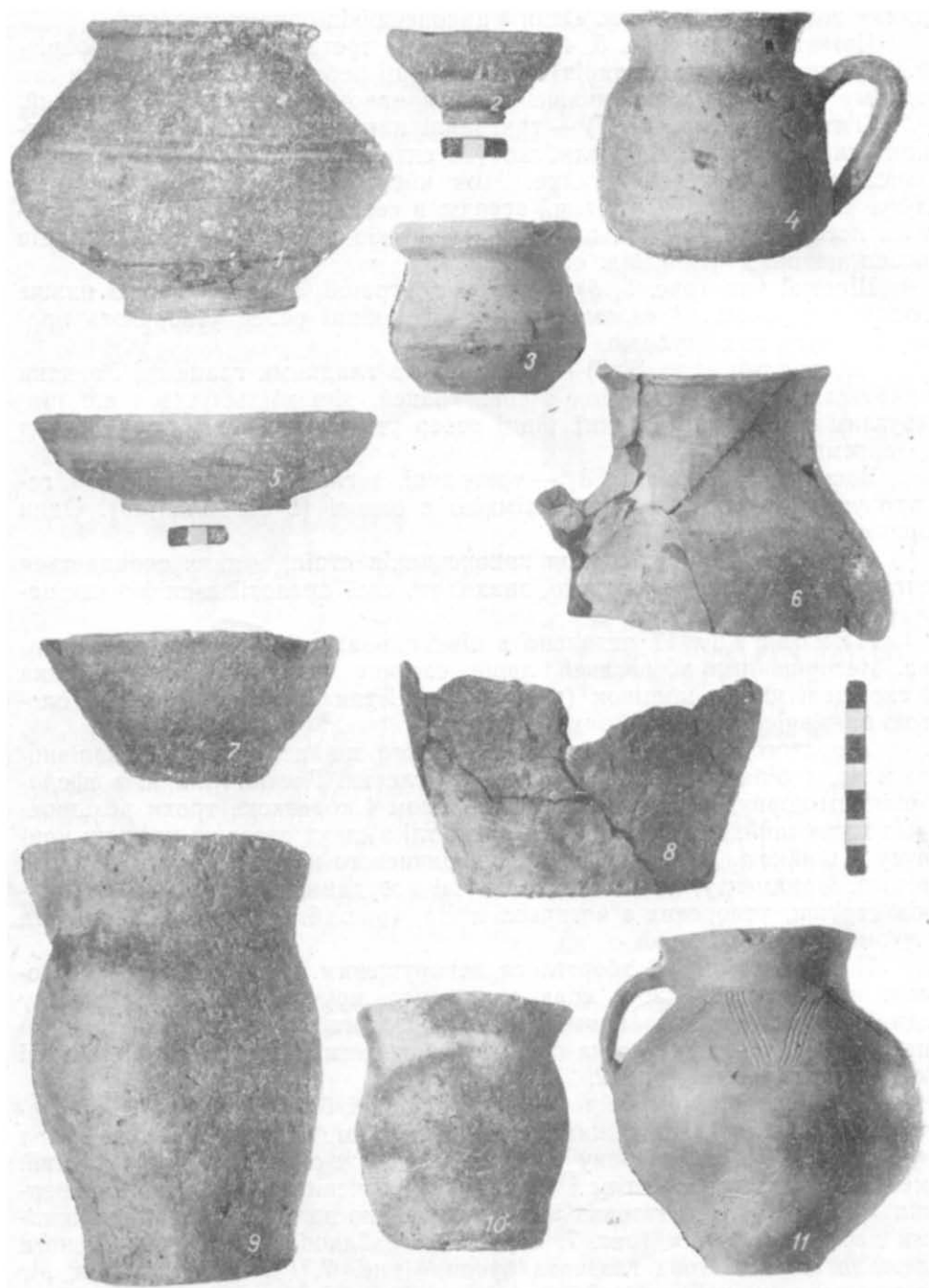

Рис. 6. Посуд з поховань.

відігнутих назовні (рис. 6, 1). Над кутовидним перегином стінки горщика нанесений поясок з двох заглиблених ліній. Поверхня посудини світло-сіра, плямиста, носить сліди згладження. Горщик в давнину був розбитий на уламки і для його скріплення просвердлені вздовж швів зламу наскрізні отвори.

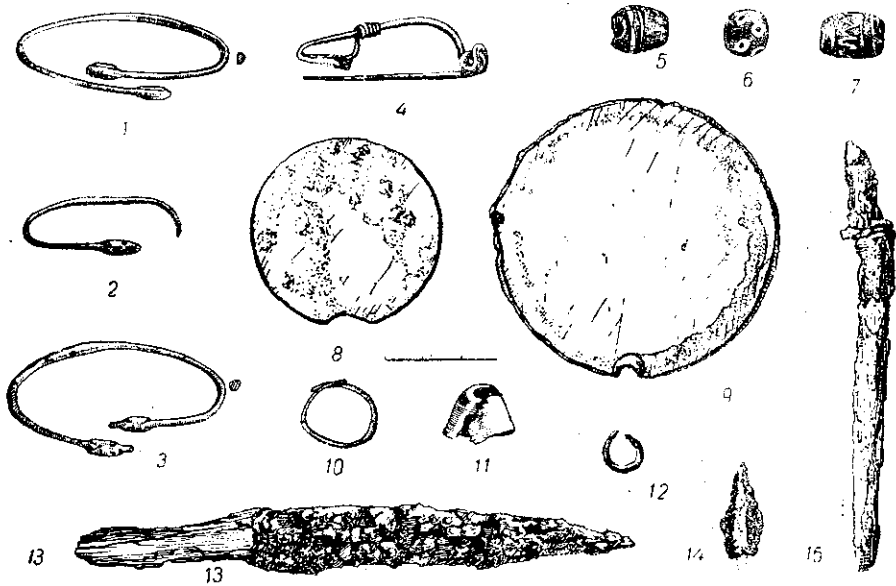

Рис. 7: 1—3—бронзові браслети з поховань 12, 18, 27; 4, 8, 12—бронзові речі з поховання 5; 5—7—намистини з поховань 7, 12, 18; 9—дзеркало з поховання 1; 10, 11—бронзові кільце та дзвоник, знайдені на могильнику; 13, 15—залізні ніж та меч з поховання 18; 14—залізний наконечник стріли з поховання 20.

Поховання 20 знаходилось в середній частині могильника. Збереглась лише частково грудна клітка. Серед кісток знайдений залізний трилопасний наконечник стріли з відламаним черешком (рис. 7, 14).

Дитяче поховання № 27 відкрито в південній частині могильника (рис. 2, 7). Кістяк дитини, орієнтований на північ, лежав на спині з витягнутими кінцівками. На правій руці був знайдений невеликий бронзовий браслет, зроблений з половини великого. Один з кінців сплюснутий, і на ньому зображена голова вухатого звіра (рис. 7, 2), аналогічна зображенню на браслеті з чоловічого поховання № 18. Крім браслета, на кістках правої і лівої рук трапилися дуже дрібні, білуваті пастові намистини (бісер). Такі ж намистини знайдені і біля шийних хребців (рис. 8, 10a). Невеликі скляні з позолотою всередині намистинки виявлені і біля гомілкових кісток (рис. 8, 12).

Біля ступні лівої ноги стояв червоноглиняний глечик з ручкою. Він зроблений на крузі, має рівні стінки, які під кутом переходять в округлу придонну частину і східчастим перегином з'єднуються з циліндричною короткою шийкою з плавним відігнутим краєм. Овальна в перерізі ручка своїм верхнім кінцем прикріплена до виступу плеча, а другим— до нижньої частини корпусу (рис. 6, 4). Поверхня посудини гладка, вкрита шербиною давнього походження, які в деяких місцях пробивають стінки наскрізь.

Поховання 30 знайдено в центральній частині могильника. Незрушеною залишилась лише нижня половина кістяка (тазові кістки і кістки ніг), верхня частина зруйнована, черепа немає. По положенню кісток можна встановити, що похований лежав на грудях, орієтова-

ний головою на схід. В головах стояв простий ліпний горщик витягнутих пропорцій, з вузьким дном і вінцями у вигляді воронки. Край його прикрашений недбало нанесеними маленькими ямками (рис. 6, 9). Поверхня темно-коричнева, нерівна, трохи шершава.

Поховання 31 здійснено в материковій могильній ямі. Воно цілком зруйноване. Яма овальної форми, розмірами 2,5×0,85 м, орієнтована з північного заходу на південний схід, влучена в материк на

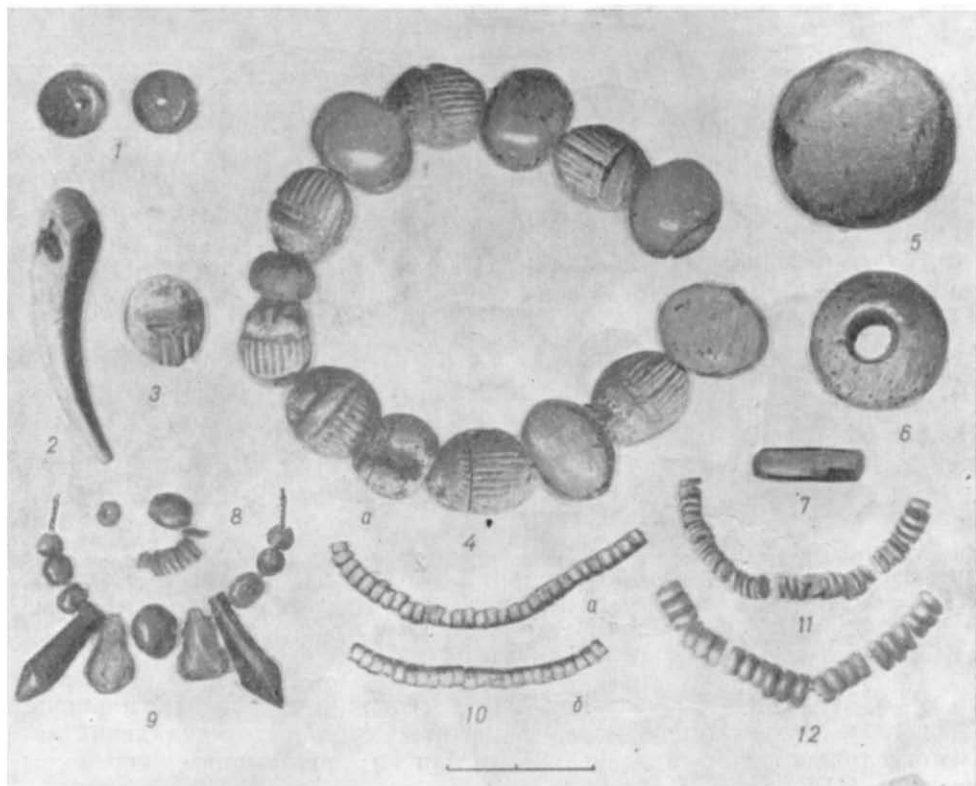

Рис. 8: 1— намистина з поховання 11; 2, 4, 5, 10б, 11— ікло, намисто, скарабей з поховання 5; 3—7— скарабей та намистина з поховання 8; 6— глиняна намистина (?), знайдена на могильнику; 8— намисто з поховання 1; 9— намисто з поховання 9; 10а, 12— бісер та намисто з поховання 27.

глибину 0,8 м. На дні ями зберігся лише череп, який лежав в середній частині, і плечова кістка — в південно-східному кутку. Череп цього поховання носить сліди спеціальної деформації — лобна і потилична його частини помітно витягнені. Біля черепа лежали уламки двох роздавлених посудин: нижня частина простого горщика з темною, шершавою, нерівною поверхнею (рис. 6, 8) і верхня частина ліпного глечика з залишками ручки. Глечик досить старанного виробу, тонкостінний, має високу шийку з плавним переходом в округлий корпус і трохи відігнуті назовні вінця (рис. 6, 6). Поверхня посудини гладенька, з рожевим відтінком.

Поховання 32 (дитяче) повністю зруйноване. Біля розрізних залишків кістяка знаходився простий ліпний горщик, орнаментований по краю невеликими ямками (рис. 6, 10). По виробці, орнаменту і формі він аналогічний посудині з поховання № 19, але дещо менших розмірів і має більш опуклий корпус.

Поховання 34 (дитяче) виявлено в західній частині мису. Цілком зруйноване. Біля залишків черепа знайдено невеликий з чер-

воної глини глечик з відламанною ручкою. Глечик зроблений на крузі, має біконічної форми корпус, з широкими округло виступаючими над стінкою вінцями. Дно його широке, плоске. Ручка була прикріплена одним кінцем до вінця, а другим — до нижньої частини глечика. Поверхня червонувата, матова (рис. 6, 3).

Як уже згадувалося, всі інші поховання могильника були цілком зруйновані і лише зрідка супроводжувалися окремими незначними уламками металевих предметів, що погано збереглися, як, наприклад, уламками залізних мечів (поховання 38).

На рівні поховань в різних частинах могильника зустрічалися інколи окремі людські кістки і знахідки: кільце з бронзового дроту з кінцями, які заходять один за одний (рис. 7, 10), бронзовий дзвіночок з тонкої пластинки (рис. 7, 11), шийка сіроглиняного, зробленого на крузі глечика, уламок вінця червонолакової посудини, невелика мисочка конічної форми простої ліпної роботи (рис. 6, 7) і дві великі глиняні бусини, аналогічні бусині з поховання № 5 (рис. 8, 6).

Таким чином, на підставі поховань, які цілком або частково збереглися (крім поховання 14 скіфського часу), встановлено, що поховані були орієнтовані головою здебільшого на північний схід, в окремих випадках на південний захід або південний схід. Кістяки лежали в витягнутому положенні на спині, з витягненими кінцівками, в трьох могилах — з схрещеними нижче колін ногами (поховання 18, 17, 12). В одному випадку (поховання 31) череп носить сліди спеціальної деформації. Залишки напутньої їжі у вигляді кістки барана були виявлені при дитячому похованні 12. Біля нижніх кінцівок кістяка поховання 18 були знайдені маленькі уламки перепалених кісток тварин і окремі вуглики.

Поховання супроводжувались інвентарем, в складі якого досить чітко виділяються поховання жіночі, чоловічі і дитячі.

До жіночих поховань, крім поховань 1 та 5, належить, очевидно, і ряд зруйнованих поховань з залишками аналогічного інвентаря у вигляді бус, уламка дзеркала (поховання № 8—11). Всі вони зустрінуті в східній частині могильника.

Чоловічі і дитячі поховання знаходилися на останній площі могильника. В склад інвентаря чоловічих поховань входили речі озброєння: залізні мечі (поховання 17, 18), стріли (поховання 20), бронзовий браслет (поховання 18), залізний ніж (поховання 18) і посуд.

При дитячих похованнях зустрінуто посуд, бронзові браслети, по одній великій бусині, дрібні буси та бісер.

Кераміка, яка входить до складу інвентаря поховань Калантаєвського могильника, представлена ліпним і гончарським посудом. Він знаходить свої аналогії в пам'ятках сарматського часу степового Придніпров'я і Приазов'я.

Два ліпних горщики із поховань № 30 і 32 (рис. 6, 9, 10) досить недбалої роботи, орнаментовані малими ямками по краю, знаходять свої аналогії серед горщиків сарматського могильника на р. Молочній I—II ст. н. е.¹ До цього ж часу відноситься і невелика ліпна мисочка конічної форми (рис. 6, 7), знайдена в могильнику. Подібні мисочки зустрічаються в Північному Причорномор'ї, наприклад, на акрополі Кам'янського городища².

Аналогії ліпним глечикам з поховань № 17 і № 31, які виділяються своєю старанною виробкою і гладкою поверхнею (рис. 6, 11, 6), в степових сарматських похованнях нам не відомі. Але сіроглиняний ліпний глечик, в якійсь мірі подібний по формі і орнаменту до нашого

¹ М. И. Вязьмитина, Сарматские погребения у с. Ново-Филипповка, ВССА, 1952, стор. 224, табл. II, 7.

² Б. Н. Граков, Каменское городище на Днестре, МИА, № 36, 1954, стор. 97, табл. IX, 13.

(поховання 17) тільки з більш витягнутими пропорціями, зустрінутий в похованні, можливо, сарматського часу кургана № 340 біля с. Глинне на р. Дністрі¹.

Врізний орнамент у вигляді пояса, що охоплює плечі посудини, заповнений відрізками стрічок із трьох-чотирьох ліній, розміщених під кутом одна до одної, зустрічається на сарматському посуді перших століть н. е. Північного Причорномор'я². Уламки тонкостінного посуду старанної виробки відомі на Городищі біля с. Золота Балка в шарі рубежа н. е. Форма червонолакової чашечки з поховання I (рис. 6, 5) добре відома по знахідках в пам'ятках I ст. н. е. в античних містах Північного Причорномор'я і Приазов'я³. Фігурна червонолакова чашечка із поховання № 5 (рис. 6, 2) аналогічна чашечці I ст. н. е., знайденої при розкопках Танаїса 1957 р. разом з монетою I ст. н. е.⁴

Червоноглиняний глечик з дитячого поховання № 27 (рис. 6, 4) близький по формі і виробці глечика, який знайдено в одному з поховань I ст. н. е. в некрополі Неаполя-скіфського⁵, від якого він відрізняється меншими розмірами. Такого ж типу, але з більш видовженим корпусом і більших розмірів тонкостінна посудина знайдена в одному з сарматських поховань I—II ст. н. е. в могильнику Аккермень II на р. Молочній⁶.

Сіроглиняна кераміка представлена біконічною посудиною з поховання № 18 (рис. 6, 1) і уламком шийки глечика, знайденого поза поховання. Повна аналогія першій посудині нам не відома. Але залізний меч з цього ж поховання, як буде вказано нижче, датує її I ст. н. е.

Уламок сіроглиняного глечика із світло-сірою залощеною поверхнею належить до типу глечиків, добре відомих на городищі Золота Балка.

Залізний меч поховання № 18 з прямим перехрестям і, очевидно, з кільцевим навершям, залізний наконечник трилопатевої черешкової стріли з поховання № 20 (рис. 7, 14, 15) характерні для сарматського озброєння перших століть нашої ери⁷.

До I ст. н. е. відносяться і бронзова фібула (рис. 7, 4) з підв'язаним приймачем, яка знайдена в жіночому похованні № 5⁸.

Бронзові браслети чоловічого поховання № 18 і дитячого № 12, прикрашені зображенням вухатого звіра на приплюснутих кінцях (рис. 7, 2, 3), зустрічаються в похованнях I ст. н. е. в Північному Причорномор'ї⁹.

¹ И. В. Фабрициус, Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вып. I, К., 1951, стор. 16, табл. XVI, 15.

² Орнамент на посудині з поховання № 7, кургана 3 біля с. Мар'їнське, Херсонської області, Нікопольсько-Гаврилівська експедиція 1959 р. Фонди Інституту археології АН УРСР.

³ Т. К. Книпович, Краснолаковая керамика первых веков н. э. из раскопок Боспорской экспедиции 1935—1940 гг., МИА, № 25, 1952, стор. 301, рис. 3, 6; стор. 315, рис. II, 3.

⁴ Розкопки Д. Б. Шелова 1957 р., Фонди ІМК.

⁵ Посудина з могили № 15 кургана 1949 р. на східній ділянці некрополя Неаполя-скіфського зберігається у відділі античної і середньовічної археології Інституту археології АН УРСР в Сімферополі. Розкопки П. М. Шульца.

⁶ М. И. Вязьмитина, вказ. праця, стор. 231, табл. IV, 7.

⁷ Н. В. Анфимов, Меото-сарматский могильник у станицы Усть-Лабинской, МИА, № 23, 1951, стор. 199, рис. 2, 3, 4; М. И. Вязьмитина, вказ. праця, стор. 237, табл. V, 6, 7; її ж, Вивчення сарматів на території Української РСР, Археологія, т. VIII, К., 1953, стор. 68—69, рис. 6, 1, 3.

⁸ А. И. Фурманська, Фібули з розкопок Ольвії, Археологія, т. VIII, К., 1953, стор. 80, табл. III, 4; М. И. Вязьмитина, Сарматские погребения у с. Ново-Филипповка, ВССА, М., 1954, стор. 239, табл. VI, 8.

⁹ M. Ebert, Ausgrabungen bei dem «Gorodok Nikolaejewka», Praehistorische Zeitschrift, V. Heft 1/2, 1913, Abb. 108, i.

Розповсюдженими в той час були і браслети, кінці яких оформлені у вигляді голівки змії. Схематичне зображення зміїної голівки є на браслеті дитячого поховання № 27 (рис. 7, 1).

Дзеркала жіночих поховань (рис. 7, 8, 9), виготовлені із сіриватого сплаву, по своїй формі і розмірах знаходять аналогії в похованнях I ст. н. е. біля с. Золота Балка¹.

Дзвоник Калантаївського могильника (рис. 7, 11) зустрінутий в одному з сарматських поховань Усть-Лабинського могильника на Кубані I ст. до н. е.— II ст. н. е.² Буси різної форми і розмірів, виготовлені з гешіру, сердоліку, пасти, які знайдені в похованнях (рис. 8), є звичайними знахідками в сарматських похованнях перших століть нашої ери.

Дрібні бусинки-бісер, знайдені біля гомілкових кісток деяких поховань (поховання № 5, 27), очевидно, прикрашали поділ та рукава одягу, як це не раз відмічалось в сарматських похованнях межі I ст. н. е.³

На підставі розглянутого вище матеріалу робимо висновок, що Калантаївський могильник відноситься до I ст. н. е. Склад його інвентаря відповідає інвентарю одночасних сарматських поховань степового Придніпров'я і Приазов'я.

Відповідає сарматським похованням і орієнтація кістяків головою на північний схід, південний схід, на північ. Такі ознаки, як перехрещені нижні кінцівки і деформація черепа, зустрінуті в деяких наших похованнях, є однією з особливостей, властивих сарматським похованням.

Все відмічене може свідчити про можливу етнічну належність населення, що залишило цей могильник, до сарматських степових племен. Часткове проникнення окремих груп степових сарматських племен в I—II ст. н. е. на територію лісостепового Правобережного Придніпров'я спостерігалось по ряду сарматських поховань, відкритих дореволюційними дослідниками в басейні річок Росі, Тясмина і східних приток Південного Бугу. Останні представлені в основному впускними похованнями в насипи більш древніх курганів⁴.

Розкопаний біля с. Калантаєва могильник є поки що єдиним безкурганним сарматським могильником, відомим в лісостеповому Придніпров'ї, де основними в цей час були пам'ятки зарубинецько-корчуватівської культури. Так, наприклад, найближчими одночасними пам'ятками з Калантаївським могильником є Корчуватівське поселення біля с. В. Андрусівка⁵, в 8 км від с. Калантаєва, поселення і могильник з трупоспаленнями в урнах біля с. Суботова⁶ та ін.

Досліджений сарматський могильник ще раз показує на факт співіснування і взаємний зв'язок сарматських племен, які проникли в лісостепове Придніпров'я в I ст. н. е. з місцевим населенням, носіями корчуватівської культури.

Цікаве поховання скіфського часу виявлене біля північно-східного краю могильника, для якого замість насипу кургана був використаний схил валу Калантаївського городища. Воно належало звичайним похованням рядових воїнів IV—III ст. до н. е., кургани яких добре відомі в степах Північного Причорномор'я.

¹ А. В. Добровольський, Отчет Никополь-Гавриловской экспедиции 1952 г., Альбом отчета, табл. 35, 1, 2, 5, Архив ИА АН УРСР.

² Н. В. Анфимов, вказ. праця, стор. 199, рис. 18, 28.

³ М. И. Вязьмитина, вказ. праця, стор. 241; Н. В. Анфимов, вказ. праця, стор. 200.

⁴ К. Ф. Смирнов, Вопросы изучения сарматских племен и их культуры в советской археологии, ВССА, 1954, стор. 217; М. И. Вязьмитина, Вивчення сарматів на території Української РСР, стор. 63.

⁵ Е. В. Максимов, Е. А. Петровская, Археологические памятники в окрестностях с. Большая Андрусовка и на Тясмине, КСИА, вып. 8.

⁶ Б. Н. Граков, А. И. Тереножкин, Суботовское городище, СА, 1958, № 2, стор. 167.

Аналогічне поховання в глибокій могильній ямі під насипом кургана на границі Лисостепу і Степу було також знайдено Кременчуцькою експедицією біля с. Адамівка, Чигиринського району, Черкаської області в 1957 р. у межиріччі річок Тясмина і Дніпра¹.

Е. Ф. ПОКРОВСКАЯ, Г. Т. КОВПАНЕНКО

МОГИЛЬНИК ВОЗЛЕ с. КАЛАНТАЕВО

Резюме

Во время раскопок городища чернолесской культуры у с. Калантаева, Ново-Георгиевского района, Черкасской области, в 1956 г. был обнаружен небольшой сарматский могильник, полное исследование которого завершено в 1957 г. Кроме сарматских погребений, здесь было открыто одно погребение скифского времени.

Могильник занимал всю площадь главного укрепления городища, в границах его вала и рва, размером 40—50 м в поперечнике. Погребения были впущены в чернозем на глубину 0,8—1,3 м; только в трех случаях прослеживались могильные ямы.

Могильник был ограблен в древности. Всего было открыто 42 погребения, из которых целыми сохранились четыре, остальные же были частично или полностью разрушены.

Скелеты лежали на спине с вытянутыми конечностями, за исключением трех погребений, у которых были скрещенные ниже колен ноги. Ориентированы погребения в большинстве случаев на северо-восток, юго-восток, на север и изредка юго-запад. В одном случае череп погребенного носил следы специальной деформации.

Погребения сопровождалась инвентарем, в состав которого входили: сосуды лепные и кружальные (краснолаковые, красноглиняные, сероглиняные), металлические предметы и бусы. В мужских погребениях встречены предметы вооружения (железные мечи и наконечник стрелы), бронзовый браслет, в детских — бронзовые браслеты и бусы, в женских — небольшие зеркала из сероватого сплава, бронзовая фибула, кольцо и серьги из проволоки, а также бусы из гешира, пасты, сердолика, аметиста и скарабей. Инвентарь Калантаевского могильника аналогичен инвентарю многих сарматских погребений I в. н. э. степного Приднепровья и Приазовья. Соответствует сарматским погребениям ориентация скелетов и такие признаки, как перекрещенные нижние конечности, а также и деформация черепа.

Все это может свидетельствовать о том, что население, оставившее этот могильник, принадлежало к сарматским степным племенам.

Частичное проникновение в I—II вв. н. э. отдельных групп степных сарматских племен на территорию лесостепного Правобережного Приднепровья наблюдалось по ряду сарматских погребений, открытых до-революционными исследователями в бассейне рек Роси, Тясмина и восточных притоков Южного Буга. Последние представлены в основном впускными погребениями в насыпь более древних курганов.

Калантаевский могильник является пока единственным бескурганым сарматским могильником, известным в лесостепном Приднепровье, где основными в это же время являются памятники зарубинецко-корчеватовской культуры.

¹ Звіт В. М. Даниленко та О. Г. Шапошнікової про розкопки біля Адамівки, Кременчуцька первісноскіфська експедиція 1956 р., Архів ІА АН УРСР.